

OSOBITOSTI GUNDULIĆEVE »DUBRAVKE« U OKVIRU UTOPIJSKOG MIŠLJENJA RENESANSE

Ljerka Šifler-Premec

Promišljati ideju utopijskog znači tragati za prostorom izvanprostornog, za vremenom izvanvremenitog, tragati za nestalnom linijom unutrašnjega života jedne misli potpis koje je moguće očitati iz antičkih kozmologija, srednjovjekovnih legendarnih ciklusa, iz vjerskoga žara, iz stihova i poslanica koje su mislioci upućivali vladarima.

Strukturu utopijske svijesti kao fiktivnog, fantazijskog, kao modela mišljenja o još-ne-postojećem, dakle kao filozofskom govoru, u osnovi, možemo razmatrati kao *literarnu vrstu* s jedne, i kao *povijestan pojam*, s druge strane.

Složena i posebita stvarnost utopije, njeno značenje u kulturno-povijesnom kontekstu, traži pojašnjenje kakvo je moguće pružiti tek iz aspekta pojedinačnih utopijâ, osobnih kazâ koje oživljavaju stanovitu stvarnost duha. Kao jedan od osnovnih i perzistentnih elemenata ljudske kulture, utopija čuva svoju utopijsku bit, a to je na određeni način mit, i premda je možemo čitati i razumjeti kao dokoličarsku zabavu, razbi-brigu, razgovor poslijepodne, ili kao literarnu priču, valja nam ući u njen dublji smisao. Odjeci i sjećanja na mitske događaje koje ova u sebi sadrži, u obzoru projekcije čovjekova bića izvan njegova povijesnog trenutka, podržava *otvorenost* utopijskog, kao svijeta modela, ideala, u sebi zatvorenog tipa mišljenja.

Kao sastavni dio ljudskog života, kao antropološki faktum i veracitet, utopijsko uvijek iznova osvaja svijet, vraćajući se unazad, prisvaja i preobražava, otvarajući perspektive izvornoga, herojskog pothvata čovjeka koji traži svoju zavičajnost, svoj etos.

Kontinuitet utopijskih ideja predstavlja u određenom smislu i stanovitu filozofiju povijesti. Razdoblja svijeta o kojima je često u utopijama riječ, impliciraju i upućuju na Zlatno doba kao na carstvo Slobode, Sreće, Jednakosti, Pravde, općeg savršenstva. S tim su u uskoj svezi mitovi sveopćega obnavljanja i novoga svijeta, kristalnog doba na zemlji, od klasičnih utopija, od Atlantide, Arkadije i Ikarije, Augustinove *Božje države*, traktata Bacona, Morusa, Macchiavellija, Camoensa, do teoloških utopija, pjesničkih pohvala zlatnom dobu srednjovjekovnih Golijarda, književnika-svećenika, *vagi scholares*, od Rousseaua, Fouriera i Cabeta do Goethea i modernih utopija; proširuju se granice i dimenzije utopijske naracije. Literarne, socijalne i filozofske utopije ukazuju na perzistentnost želje za nadilaženjem faktičkog povijesnog trenutka i naglašavanjem »graditeljske« dimenzije čovjekova prisustva u svijetu.¹ Utopijska svijest kako književnosti, tako i filozofije pretendira na sustavnu sintezu svega mišljenja kao živog i djelotvornog realiteta sa svim optimizmom »treba da«.

Pokušat ćemo ovdje naznačiti tek neke elemente iz biografije te ideje, ideje utopijskog, kroz mišljenja i pjesnički izraz nekih naših mislilaca, a posebice kroz Gundulićevu *Dubravku*.

1.

Spoj refleksivno-filozofske tematike i problema koji ulaze u književnu povijest ne znači metodološki redukciju literarnih tema na nekoliko osnovnih filozofskih motiva, kao ostataka filozofije u literaturi.

Namjera nam je izložiti opravdanje zajedništva nekih momenata misli duhovne atmosfere 17. stoljeća. To je, prije svega, riječ o principima estetike predmetnosti i njenim vezama s idejnim horizontom povijesnoga života. Napori filozofâ i pjesničko umovanje tvori povezano

jedinstvo *literarno-filozofskog* kruga ideja, koncepcija i kompleksa pitanja koje književnici i mislioci primaju i razvijaju u okviru svojih vlastitih vizija.

U ovom okviru raspravljanja, u domaćoj pjesničko-filozofskoj tradiciji, od Česmičkog, preko Vetranovića, Nalješkovića, Držića, Petrića, Gučetića, Gundulića, Bunića, Gleđevića, Palmotića, Kanavelića, Đurđića, do Vojnovića i Nazora, pratimo kretanje jedne ideje koja poprima oblike pjesničke slike, naime postaje filozofski fragment pjesnikova svijeta. Riječ je o *refleksivnom odnosu* prema onomu što taj svijet *u sebi i po sebi* jest, po čemu postaje govorom bitka sâmoga.

Vraćajući se onim književno-povijesnim analizama koje zagovaraju i ističu zakonito srodstvo pjesništva i filozofije (Barac, Marković i drugi, npr.), priznajući pritom autonomiju kako pjesništva tako i filozofije, vraćajući se matrici približavanja bitku, bilo kroz pjesničku igru kao novog otpočinjanja, bilo kroz naučnu sigurnost, upravit ćemo našu raspravu u pravcu rasvjetljavanja pjesničko-filozofskog izraza pojavljivanja bitka.

Razumijevanje unutarnjega govora bitka omogućilo je Gleđeviću (1656—1728) da pjesnički otjelotvori središnju misao, ideju apstraktne predstavnosti traktata poetikâ koje pišu Petrić ili, u dijaloškom obliku, Gučetić, a dramski postavljaju Držić i Gundulić svojim osobnim svjetonazorima. U *Satiri Jankomiru* Gleđevićevoj nailazimo na stihove koji su teorijski zrela naznaka obzora estetskih rasudbi s renesansnom idejnom podlogom, no s novim prizvukom:

*Svoga iz bitja tko izlazi
sebe i bitje sve porazi.*

Ti stihovi, takvo shvaćanje svijeta i čovjeka javljaju se već i u Gundulićevu opusu, na primjer, u kojemu se koncentrira čovjekovo mjesto u njegovu prostoru, kao i njegovo mjesto u okviru jednoga razdoblja koje u šutljivu događanju svijeta kroz stih, dokazuje i gdje se igra posljednji čin renesansne teorije.

Među različitim pristupima Gundulićevu djelu, poput onoga da je Gundulić u velikom dijelu svoga rada bio epigon, do stava o duboko filozofskoj zasnovanosti Gundulićeva djela, te naglašavanju kulturno-povijesnoga značenja Gundulićeva kao i njegove zanimljivosti za našu povijest filozofije uopće (često zamagljeni prenaplašenim metafizičkim natruhama, neki autori naglašavali su u prvom redu Gundulićevu religi-

oznost i idealnu simboličnost, razmatrajući ga iz ograničenog aspekta, ne uviđajući dovoljno njegovu *realističku*, ovozemaljsku zaokupljenost određenim problemima ljudske egzistencije; Barac, Haler, Marković), nastavlja se i otpočinje sveudilj analiza Gundulićeva opusa.

U znanstvenu istraživanju kompleksnosti njegova djela nedovoljno su raspravljena pitanja o *misaonim premisama* pjesnikovim, ključu razumijevanja njegove ideje utopizma, sa svim motivima i značenjima koje njegove pjesničke slike i njegov individualni izraz nose i razvijaju.

Zadatak naše rasprave bio bi upozoriti na vrijednosti i domete Gundulićeve spekulacije, na refleksivnu osnovu njegova djela.

Pratiti to mišljenje kroz sve ono što mu je prethodilo i na neki način uvjetovalo okvire njegovih tema, znači nepojednostavnjeno čitanje njegove *fragmentarne filozofije*, primjećivanje refleksivnih iskri kojih je prepuno njegovo djelo, znači promatranje Gundulićeve pjesničke misli u okviru njegova poznavanja književnih teorija do njegova i njegova vremena.

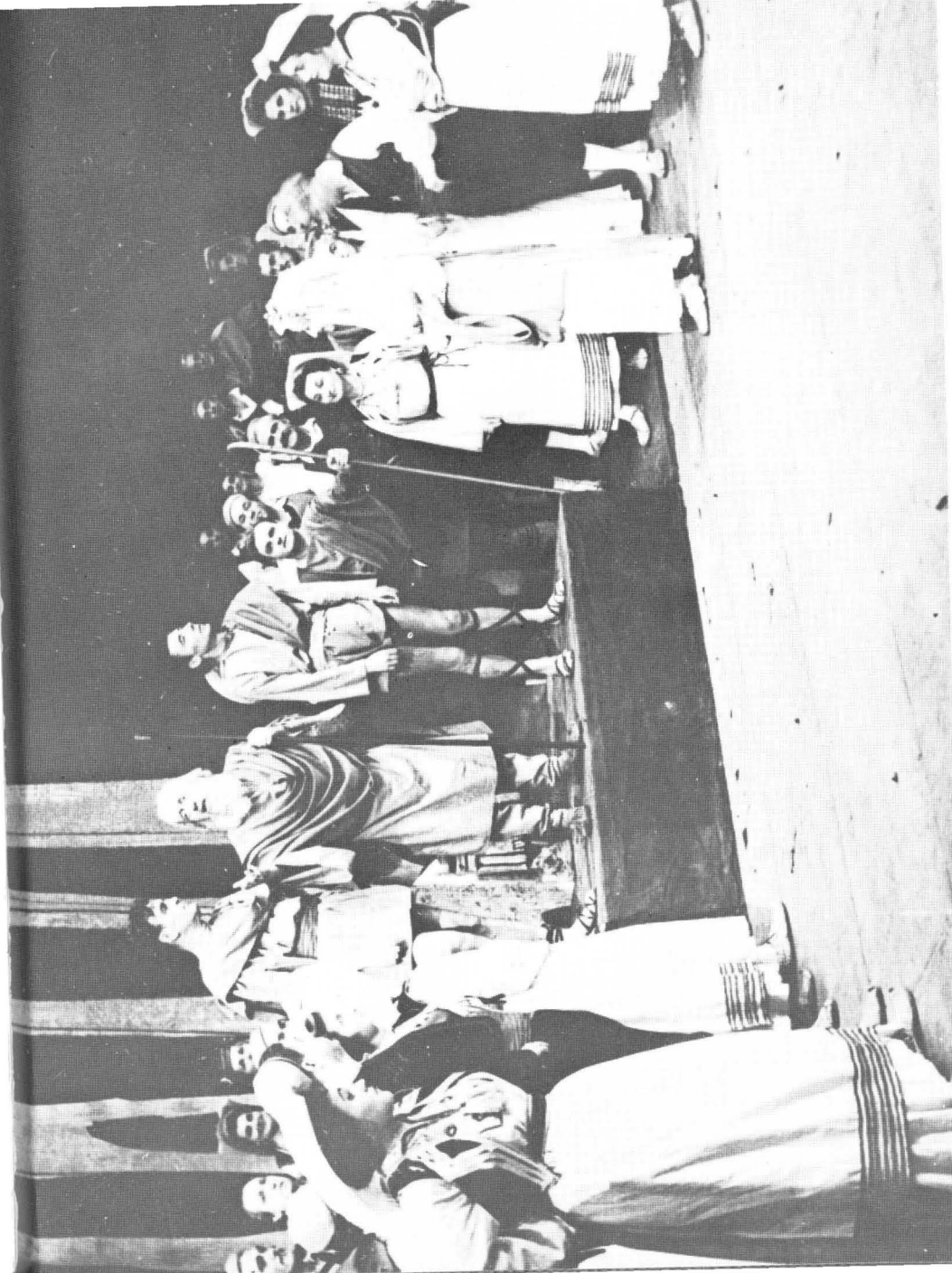
Analiza Gundulićeva opusa, dakle, njegove duhovne povijesti zahtijeva prethodnu analizu momenata koji ovu pretpostavljaju, onoga iz čega se uspostavlja sav konkretni sklop, i što tvori duhovni profil jednog mislioca kakav je bio Gundulić, na što upozorava i Haler koji je, bez obzira na ono sa čim se danas nikako ne bismo mogli složiti, uvidio značenje Gundulića mislioca, ili Marković kada ističe Gundulićevo rukovođenje estetičkim poticajima.

Potaknuti tim stavovima, kušamo prikazati pretpostavke i okvire jedne misli koja ih je čudesno filtrirala i iz njih izgradila veliki svijet osobnih značenja.

Ukazat ćemo na neke elemente filozofske osnove koje Gundulićevo djelo nosi i sebi. Neka to bude govor, predradnja za jednu veću studiju o momentima koji Gundulića postavljaju u okvire pokušaja otkrivanja puteva istinskog preporoda pjesništva, štaviše pjesničkih teorija u nas, dakle kao određeni momenat povijesna razvoja.

Već skraja 16. stoljeća Franjo Petrić traži zajednički izvor filozofije i pjesništva i pritom naglašava njihovu zasebnost, ističući nužnost pjesničke istine, a svojim studijama o *čudesnom (La Deca Ammirabile)* kao formalnom i svršnom principu pjesništva, otvara putove koji će tek s barokom biti jasno formulirani. Možemo reći da u filozofsko-metafizičkom okviru (*kozмолоški estetizam*) Gundulić jest konkretni nosilac teorijskih tumačenja i kritičkog nastojanja renesansnih poetika.

Blizak i prisan zbiljskoj pjesničkoj tradiciji, izborivši vlastito mjesto, imun od stranih utjecaja, premda u njima izrastao, uvećavajući zalihu ljepote i životnosti pjesničkog svijeta, Gundulićev svijet iznad zbiljnosti, ili nezadovoljan njome kao opsjenom, traži upravo onu nesvrhovitost umjetnosti koju je Držić, primjerice, umio izbiti iz teatarske umjetnosti. Držićevo iskustvo, tako daleko od Gundulićeve osobne filozofije i strano njegovu svjetonazoru, kao i njegovu povijesnom trenutku, upućuje istom obzoru u kojemu naslućujemo i Gundulića, naime čovjeku koji u oba slučaja hoće izaći iz nebitka i pada. S jedne strane, to je biće sretno u svojoj prolaznosti, ali nesretno podložno egzistencijalnim oporbama, različiti bića i bitka koja se krajem stoljeća već jasno pokazuje, a s druge strane, na djelu je unutarsvjetski nesklad čovjeka i kozmosa koji se naslućuje za prividnim ravnovjesjem mikro- i makro-kozmosa.

Postulat sigurna, istinita i konačna svijeta iznutra se lomi, i bio je potreban jedan tako silan um poput Gundulićeva, kako bi se konkretizirala ta svijest o praznini, želja za spoznajom posljednjih stvari. Suočen s nepobitnim zakonima univerzuma, on se obraća religijskim tvorbama, iluziji i prividu i u tom okviru, kao plaštu svojih pitanja progovorio je o vlastitim preokupacijama.

Od Držićeva teatra, čudesne snage, moći i odslika renesansnog duha, metamorfoze imaginacije i razuma kroz smijeh, spoj čudnog i realnog, do Gundulićeve pjesničke slike, sa svim bogatstvom filozofske misli, krećemo linijom potvrde ontološkog statusa umjetnosti. Bilo bi interesantno ukazati na istovjetnost ideala kao lika zbilje u Držića i u Gundulića, na paralelna shvaćanja pojedinačnog, koje se u Držića, ali i Gučetića, Petrića, Nalješkovića, Monaldija, Palmotića, Kanavelića i Đorđića postavlja kao osnovni filozofski odnos mišljenja i bitka. Od *Držićeva može-bitka* (konceptije o dvije istine i dva svijeta) u ovom *razumu od svita*, koji je u skladu sa stoičko-kršćanskom idejom nužde, od svijeta pastorage s njenim zakonitostima i specifičnostima, od njegove konceptije zbilje i privida, svijesti o zlu, grijehu i zarazi, materiji kao zlu i praznini, do *Gundulićeva svijeta* jedan je korak k rezimiranju pjesničko-filozofske svijesti o ljudskom padu, etički i metafizički. Moguće je pratiti kretanje vrednosnih principa u našoj poeziji 16. i 17. stoljeća, a ti poprimaju šire značenje: principi ljepote, ljubavi i dobrote, primjerice, suprotstavljani su principima pasivnosti, zla, grijeha, smrti, pale povijesti (čitav niz pjesama s motivom zlatnoga doba), ne-bitka.

Renesansa i postrenesansno doba, možemo reći, predstavljaju etape jednog procesa koji možemo pratiti u okviru mišljenja naših pjesnika i mislilaca. Prvenstveno iz aspekta diferencijacije mišljenja opreke prolazno-neproložno kao osnovne misaono-literarne opreke, pišu naši pjesnici i mislioci teogonije i kozmogonije, nesustavno i fragmentarno, doduše, male filozofije prirode i začetke antropologije, kao svojevrsne pokušaje rješenja antinomije o kojoj pričaju komedije, farse, drame i pastorage, svaka na svoj način.

Nije teško pojmiti ono što se zbiva u okviru Gundulićeva opusa, a što se formira od Držićeve koncepcije svijeta kao fikcije, »fenganja« i šire, cjelokupne njegove želje za uspostavljanjem fiktivnog, imaginarnog svijeta koji odgovara zbiljskom. Gundulićeva osobna teologija crpi još iz renesansnog izvora nadahnuća, posebice njegov rani mitološki teatar, antičko-renesansnim prisposobama, prisutnim i u pastirskim pretečama Gundulićevim.²

Uvažavajući evidentnu razliku u namjeri, metodi kao i u rezultatima dva duhovna područja, pjesništva s jedne, i filozofije, s druge strane, valja nam analizirati upravo ove momente u našoj starijoj književnosti, ovdje primjerice u Gundulića, na razloge zajedničkog izvora obje, *idejni prostor* iz kojeg pjesništvo crpi svoju slobodu a filozofija ga mjeri vlastitim metodološkim aparatom.

Po svojem obliku Gundulićevo je djelo prezentacija jedne ideje, razvoj niza moralnih, emocionalnih i iskustvenih komponenti. Djelujući u istom planu s našim misliocima, u prostoru slobode i kulturno-političke autonomije koju je sebi izvojevao Dubrovnik, i Gundulić ima slobodno polje za svoju misao, pa tako djeluje, jednako kao što su djelovali i drugi pjesnici do njega, na sustavno oblikovanje i razvijanje određenih ideja i njihovu teorijsku konceptualizaciju. Tu uzajamičnost dva duhovna svijeta, dva načina sagledavanja iste zbilje moguće je pratiti u radu književnih akademija 16. i 17. stoljeća, kao i u raspravama i pjesništvu. Tako će mnogo kasnije Benedikt Stay (da navedemo tek jednu ilustraciju) u svom filozofsko-didaktičkom epu *Philosophiae versibus traditae libri VI* (Mleci, 1744), pisac epa o Newtonovoj filozofiji, dati u svojim stihovima mjesta filozofsko-metafizičkim raspravama o vrhovnom dobru kao najvišem ljudskom cilju, ponavljajući stare pjesničke i filozofske teme 16. i 17. stoljeća.

Istaći nam je u Gundulićevu opusu asimilaciju čitavih kompleksa problema koji se u osnovi svode na odnos čovjeka prema čovjeku i prema svijetu.

Kao što pišu suvremeni književni teoretici Velek i Voren, »između umjetničke koherentnosti i filozofske koherentnosti postoji izvjesna vrsta korelacije«. ³

Govoreći o Gunduliću u okviru i u granicama njegova povijesnoga trenutka i dubrovačkog kulturnog zbivanja, kao i njegova mjesta u okviru tadašnjih strujanja u evropskoj misli i prirodnoznanstvenih gibanja, moramo govoriti o onim misaonim kategorijama koje su, po našem mišljenju, nezaobilazne koordinate Gundulićeva pjesništva.

Gundulićev književni opus zasijeca u filozofske premise nekoliko epoha. Kao dobar poznavalac pjesničke tradicije, Gundulić stvara sintetičku sliku jednog svijeta vizionarsko-meditativnim svjetonazorom.

Politički, moralni i filozofski nazori koji u Gundulićevu osobnu izrazu nalaze nukleus i vrhunac njegove pripadnosti tradicionalnom kontekstu, zasnivaju se na nekim estetskim principima zajedničkim kako humanističkom univerzalizmu naših pjesnika latinista 16. stoljeća, tako i problematici tadašnje filozofije.

Kao predmet rasprava tadašnjih domaćih akademija javljaju se pojmovi ljepote, dobrote, ljubavi, božanstva, kao vrhovne ideje, čovjeka i prirode, što se na svojevrsan, koncizan i umjetnički oblikovan način javlja i u Gundulićevoj *Dubravci*. Ideje koje tada vladaju teorijom pjesništva i retorikom u dubrovačkoj latinskoj školi, na primjer, pitanja su i vjere i filozofije, a njih pokreće *Akademija lijepe knjige*, sintetizirajući ideje neoplatonizma s kršćanskom naukom, što je također prisutno u pjesničkoj riječi Gundulićevoj (posebice prisustvo poganskih božanstava u ranim tragedijama, *Arijadna*, *Prozerpina ugrabljena*, *Dijana*). Unutarnja pojmovna konzistentnost Gundulićeva mitološkog teatra, njegovo nastavljanje na veliku literaturu obradbi, prepjeva i »vlastitih naprava« psalama Davidovih, do svečano obrednih igarâ, arkadijske fantastične optike, traga za renesansnim težnjama ka idealnom skladu prirode i čovjeka, za sintezom umjetnosti i stvarnosti, riječi i glazbe. Kozmizacija u Gundulićevom pastoralno-mitskom ciklusu odgovara estetizaciji renesansnog svjetonazora.

Simboli svjetla, sunca, zore, Gundulićevi prizivi jutra i Danice zvijezde:

*Zoro lijepa, zoro bijela,
zlatnim stupom nebo uresi,
zrak objavi
dan donesi . . .*

*Bog sunčani stavio je
zlatnu uzdu svim konjima,
jur iz mora zrake svoje
meće i k nebu put uzima,
da sne izagnu tamne svima.⁴*

ulaze u jedinstvenu liniju motiva, u mitološko-obredni scenarij *Dubravke*, da navedemo samo jedan primjer, zajedno s vizijom *slobode* kao i šire shvaćenom idejom *zlatnog doba*, uz ostale elemente Gundulićeva djela, kao što su dramski, utopijski, obredni, moralni, pjesnički.

U *Dubravci*, praskozornoj igri, igra se čovjekova sloboda, u tajni livada, uz igru vjetrova i slavica, uz vijence i diple, tance vila, u dane najvećeg veselja, igra se igra slavlja. U kretanju igre, u primaverizmu, horizontu ovozemaljskosti, igra se logos bitka, smisao čovjekova života, kao »zdravje, snaga, život, bitje«, kaže Gundulić. Svijet Gundulićeve *Dubravke* raste iznutra, od prvih stihova do kulminacije na kraju. Gotovo botticellijevski daždi cvijeće poput instrumentalne tople glazbe, neusporedive i jedinstvene u našem starijem pjesništvu, u dekorativnoj, punoj, barokno raskošnoj liniji, pokazujući veliku Gundulićevu ljubav prema oblicima, rezultiraju spojem fizičkog i duhovnog.

Dubravka oživljava prirodni simbolizam, združujući poganske i kršćanske bogove, dostižući estetski ideal za kojim teži Gundulić, sklad čovjeka i svijeta, ravnotežu duha i oblika:

*Cvijeta cvijetje po sve kraje,
jasni se istok cvijetjem resi,
zvijezdam cvijetje svud nastaje,
zora u cvijetju zgar s nebesi
od cvijetja nam daž prosipa;*

.....

*Sve rumeni, sve se bijeli
u razlikom cvijetju sada,
u cvijetju se sve veseli:
gora, polje i livada;
sve je cvijetjem procavtilo,
od cvijetja je doba milo.⁵*

Gundulićeva *Dubravka* može biti paradigmom, jezgrom, sabranošću misaonih preokupacija Gundulićevih, onih ideja za koje slobodno možemo reći da su odigrale važnu ulogu u sustavnu razrađivanju i preradbi određenih koncepcija. Tematski i idejno, *Dubravka* se nadovezuje na općerenesansnu pastoralnoscensku tradiciju, prema tomu i na **krug onoga što ta sintagma predstavlja, na poseban realitet njene predstavnosti**, ali ona tu tradiciju na svojevrsan način transcendirira, uvodeći dimenziju novoga, svojim odgovorima na neka pitanja Gundulića, pjesnika i čovjeka.

Šime Vučetić ukazuje na ovo obredno, mitsko značenje, odnosno podrijetlo pastirskih igara. On kaže: »Ponajprije valja reći da pojava pastirskih igara nije nastala samo iz dokolice, iz fantazijsko ljuvenih pobuda, iz težnje za idilom, za bukolično arkadijskim činom, nego da je bila uvjetovana još i čovjekovom sudbonosnom povezanošću za stočarstvo, za mitsko ritualni akt. Od pogansko politeističkih i biblijskih mitova, bogovima se žrtvuje stočno blago...«⁶

To mitsko-obredno značenje pastore u konkretnim se slikama-priporima žrtvovanja javlja i kod naših pjesnika (Držić, npr.), pa tako i kod Gundulića (darovi slobodi na kraju *Dubravke*: ptice, masline, cvijeće, med, vino, svirale, sir). Valja pripomenuti u Gundulića jasne utjecaje solarnog kulta: njegovo simboličko prizivanje zore, svijetla, sunca, upućuje na sinonimne pojmove ljepote, istine i dobrote. Zora kod Gundulića postaje simbolom reda, objave kozmičke harmonije, suprotni par mraka, zla. Kao i u ondašnjim teorijama pjesništva, zora, sunce, svijetlo simbolički se identificiraju s višom inteligencijom. Kao odraz kozmičkog savršenstva, objava *zore*, u *Arijadni* i u *Dubravci*, vrlo je zanimljiva pjesnička slika, budući se njome uvodi pojam *pravednosti*. U skladu s kršćanskom doktrinom *jutra*, kao vremena u kome još vlada *čista svjetlost*, Gundulićeva pjesnička slika zore, objava *Danice* operira značenjem koje je sadržano i u tadašnjim interpretacijama pjesništva kao i u koncepcijama svijeta kršćanske nauke, gdje vlada zlo i dobro, aktivni i pasivni princip. Svijet je u osnovi sačinjen od dva principa, od dobra i od zla. Gundulić će u taj okvir ugraditi vlastitu pjesničku motiviku koja je i humanistički program karakterističan za čitavu tu epohu.

U ovoj je slici zgusnut jedan od elemenata Gundulićeve vizije svijeta kao svijeta *slobode*. Svojom pjesničkom slikom zore kao simbolom čistoće i obećanja, on uvijekovječuje trenutak života u slobodi. I to kazuje, u *Arijadni* i u *Dubravci*:

Objavi Danice, jasni zrak objavi

.....

*Ovo dan je ki dohodi
jednom nami na godište,
u ki slatkoj mi slobodi
činimo ovdí svetilište.⁷*

U svjetlosti se zajednički pomiruju dva reda bitka, tjelesni i duhovni. U skladu s koncepcijom svjetlosti kao specifičnog posrednika, spoja materije i oblika, u Petrićevoj filozofiji, primjerice,⁸ pod očitim utjecajem Marcella Palingenia (*Zodiacus vitae*, 1552), u Gundulićevoj se *Dubravci* ta podjela također javlja, ali u nešto modificiranijoj podjeli: *incorporea lux-corporeum lumen*, te zemaljska bića primaju višu, božansku svjetlost. Apolo u *Arijadni* predstavlja tu višu svjetlost koju niža, tjelesna bića primaju i u njoj uživaju:

*Dođoh sunce ja s nebesa
sred vašega svijetla uresa
za uživat zrake moje . . .⁹*

Jedna od zraka te »višnje svjetlosti« jest i *ljepota*, sinonim *dobra*, »najizvrsnije božje djelo«, kako kaže Gundulić:

*Ljepota je od naravi
dar čestiti, slavno blago,*

.....

*od svjetlosti višnje zraka,
cvijet od raja pun uresa,
dobro u kom su dobra svaka,
bistri izgled od nebesa;
najizvrsnije božje djelo.¹⁰*

Ljepota je kod Gundulića hijerarhijski podijeljena, kao i kod Gučetića, na primjer, koji u svom traktatu *Della Bellezza* (Venezia, 1581) zastupa neoplatoničku trijadu. U Gundulićevu obzoru to je ponajprije *ljepos duše*, potom *slika božja* u duši i najposlije, *najljepši je Bog sâm*:

*Lipa je ljepos, koja očima
sliku od lijepe duše kaže;
ljepša duša, koja ima
sliku božju, dare draže;
a najljepšci Bog je paka,
u kom, po kom, s kim su svaka.*¹¹

Sintetizirajući renesansno-neoplatoničke ideje s kršćanskom koncepcijom prema kojoj Bog postaje principom ljepote s kojim se sva bića žele sjediniti, Gundulić pjesnički izriče one ideje koje teorijski rezimira Gučetić u svom dijalogu.¹² Isto tako, odan teološkoj struji i namjerama svog vremena (valja podsjetiti da Gučetić svoj teološki spis *De Deo* piše 1593. godine), Gundulić stvara svoju koncepciju Boga kao *svjetlosti, bezuzročnog uzroka, nerazdjeljivog jedinstva, bespočetnog načela, nesvrhovitosti, vatre, dobra*:

*Dobro, koje neizmerno
u sve sebe čim razmeće,
sve pričudno, sve namerno,
sve izvrsno čini odveće.*¹³

On je i znanje u sebe zagledano, ljubav najposlije, pa je na taj način tu sabrana sva kršćanska doktrina:

*Znanje, koga vlas kriposna
sama gleda se, u sebi je,
ter čim sebe istu pozna,
sve u sebi razumije.*

*Ljubav, koja sve djeluje
i sve hrani, ter ljubljena
ljubovnika namiruje
u ljubavi svoj blažena.*

.....

Svjetlos, koja tmine skraćā,
i duh vazda užeženi;
zemlju u nebo on obraća,
smrt u život prem žuđeni.¹⁴

Ljepota je kod Gundulića isijavanje božanske svjetlosti, oblik koji prima materija, tjelesni oblik čovjekov.

Kao i u renesansnim koncepcijama i kod Gundulića se naslućuje daleki odjek Platonova nauka, a posebice valja naglasiti njegovo platoničko-kršćansko shvaćanje materije i duše, univerzuma, božanskog bića. Ljubav ka lijepom i ljepota u *Dubravci* (ali i u *Suzama*...) težnja je ka dobru, istini, Bogu. »Lijepa duša, neumrla, čista i bijela stanuje zbjena u grijehu tamnu i priku«, piše Gundulić posve neoplatonički u *Plaču drugom Suza sina razmetnoga*, što ukazuje na ovisnost njegovu o tradicionalnim teorijama. Svo Gundulićevo djelo rizičica je filozofskih ideja i stavova Gundulićevih, pokazatelj Gundulića-mislioca, ne samo pjesnika, njegova stava o podvojenosti materijalnog i duhovnog svijeta, zla materijalnog i dobra duhovnog.

3.

U mitsko-obrednom činu spremanja svetišta odvija se *Dubravka*, pjesnička transpozicija svetkovine, egzaltacija reda, pravednosti, razloga i mjere u dubravi, koja »sama po sebi vlada«. Dubrava se kao realija i simbol javlja i kod Nalješkovića koji u svojim *Komedijama* dubravu — Dubrovnik veliča kao nadzemaljski stvorenu zemlju veselja i mira.¹⁵

»Lijepa svjetlost od razloga« (*Arijadna*) javlja se i u *Dubravci*, uz ideju o zlatnom dobu, čistoj i pravoj čovjekovoj postojbini, idealnom pejzažu, konturi povijesno-političkog mita, pojmu idealnoga grada, sretnog i slobodnog. Tu su koncentrirane želje za srećom čovjeka i savršenim političkim poretkom. Mit sretnoga grada, utopija razdoblja renesanse, u Gundulića se transformira u realno, konkretno pozađe čovjekove sud-

bine, čovjek sâm je tvorac svoje sreće i nesreće, on je djelatnik. Izuzmemo li ljusku vjerskog u koju je odjeven Gundulićev *Sin* . . . , nailazimo na ono isto o čemu je, u drugačijem obliku i kontekstu riječ u *Dubravci* i u *Osmanu*. Sve velike Gundulićeve teme, prolaznost, zgrješenje, odricanje, nose biljeg spekulacije o ljudskom oslobođenju. Jednako i ideje ljubavi, ljepote i slobode, ljudskog dostojanstva, prisutne su u *Dubravci* od prve scene do konačnog završnog prizora, katarze, očišćenja i konačne pobjede: od uzdaha, plača, tužbi pastira, tmine, skrivene ljepote, do dana, sunca, rajskih zraka, do novog i slobodnog očitovanja života i slobode, do afirmacije velikih ideala čovjeka, mira, jedinstva, ljubavi i slobode. Do ostvarenja sna. Idealna država je stvorena. Stvorili su je likovi *Dubravke*, stvarni, puni, živi. Ostvarena je težnja života da se probije do posljednjega čina, a ostvarili su je oni »smioni«, kako na jednom mjestu i kaže Gundulić, i to pomoću ljubavi, te velike pokretačke snage, najljepše vrijednosti.

»Od Gundulića i Križanića do Radića, uvijek jedan te isti idealni san i jedno apstraktno ostrvo, Dubrava s kneževskom prošlošću i spomenicima i hiljadugodišnja kultura: realizacija slavenske miroljubivosti, vinograd Perunov i slavenske vile...«, piše Miroslav Krleža u svom eseju o patru dominikancu Jurju Križaniću,¹⁶ karakterizirajući ideju slobodnoga grada, sretne postojbine, zlatnog doba, motiva toliko omiljenoga pjesništvu i raspravama naše starije književnosti i filozofije.

Kad Gundulić upućuje svoje *Pjesni pokorne kralja Davida* gospodinu Marulu Mara Bunića, vlastelinu dubrovačkom, 1570. godine, on tu priziva idealnu »zemlju od obećanja od slave vječne«, koja se kroz široku skalnu mitsku rajsku zemlju i zlatnog doba grana i javlja u našoj literaturi već od naših humanista i kasnije u pjesnikâ koji slave pogansko sretno doba i sjećanje na dobro u idealnom bitku, kao ostvarenje snova i nada.

4.

Pastoralne ideje o čudesnom, sretnom krajoliku, idiličnim lugovima i općenito zemlji kao jedinom blagu sadrže u sebi i estetske i religiozne

stavove o svijetu. Hrvatski latinist Ivan Česmički daje pjesničku sliku zlatnog doba prije no što je Prometej unio nesreću i pomor ljudstva:

*Na šumskoj osami ljudski je stanovô rod,
Miran i nediran od zvjeradi gorske.
Iz potoka je pio, sa grana ga hranio plod.
Pećine bile mu stanom, a mekim ležajem trava.
Nitko tad nije znao za korijenja snagu tajnu ...
.....
Život je tekao prosto ...¹⁷*

I Mavro Vetranović, obuzet problemima renesansnog razdoblja, pun sumnji i kolebanja, okrenut misticizmu, u okviru cjelokupne humanističko-renesansne književnosti i filozofije, evocira sreću prvih vremena i blaženstva na zemlji, pišući svoju *Pjesancu: Aurea aetas*:

*Svijes moja manena sebe van ostaje
prva ona vremena u sebi smišljaje,
onada najliše kad sjaše zlati dan,
spilica kad biše čovjeku dom i stan,
na trzni ali pak u cvijetju i travi
gdi prši tih hladak od rajske ljubavi.*

.....

*gdi čovik zemaaljski, ki vrijeme toj bješe,
na zemlji anđelski bezlobno živješe ...
Još bješe blaženstvo radovat u sebi,
gdi nijedno kraljevstvo ne bješe po sebi;
in saj svijet razdijeljen na mnogo granica.¹⁸*

Fantastična predodžba prvobitnog sretnog, rajskog razdoblja u razvoju čovječanstva, pjesnički se već realizira atributima koji postaju učestali topoi naše cjelokupne starije književnosti: zlati dan, dom u spilji, život u sreći i pravdi, bez zlobe, nejednakosti i nepravdi. Jednako i Držić u svom Prologu Dunda Maroja koji govori Dugi Nos, Negromant («Tuj ne ima imena 'moje' i 'tvoje', ma je sve općeno svijeh, i svak je gospodar od svega. A ljudi koji te strane uživaju ljudi su blazi, ljudi su tihi, ljudi mudri, ljudi razumni«).¹⁹

I Franjo Petrić, creški mislilac, pisac *Peripatetičkih diskusija*, slavan aristotelovac, pisac *Poetike* i drugih djela, profesor platonske filozofije na rimskom sveučilištu, protivnik Tassa, piše 1551. godine svoj *Sretan grad (La città felice)*, uključujući se u utopijske struje svog vremena. Sažimajući, kako sam kaže, Aristotelova državna uređenja i ustave, za koje smatra da ih mora imati grad koji hoće sreću svojih građana, u posveti Girolamu della Rovere, u Padovi, 21. svibnja 1551. godine, Petrić razlaže konkretne uvjete postizavanja sreće i blagostanja grada. Težeći ka najvišem dobru, sreći i vrlini građana, i imajući na umu spoj praktičnog i teorijskog, Petrić želi konkretnu provedbu utopijskog sna o zlatnom razdoblju svijeta, pozivajući se na drugim mjestima, u drugim svojim djelima na iskustva starih naroda i svjedočanstva starih autora. Motivi zlatnog razdoblja svijeta, prvobitnog rajskog doba, pastirsko-mitološki motivi stapaju se sa zrelim političko-povijesnim odrednicama, shvaćanjem društvenih faktora i traganjem za istinskom slobodom ljudske zajednice i uloge ljudskog bića u toj zajednici. Utopija se realizira. Čeznja za prvobitnom harmonijom, jednakošću svijtu nije tek puki san naših pjesnika i predmet dokonih igara duha, nego prerasta u zreo program ozbiljenja pozitivnih principa zdravoga društva.

Ujedinjujući obilježbe socijalnih utopista i vlastitu realno-povijesnu situaciju, i Petrić i drugi naši mislioci, kao na primjer Gučetić (posebice u *Upravljanju porodicom*), uključuju se u povijesno angažirane mislioce onoga vremena koji daju poticaje kritičkom duhu, otvaraju prostor slobodarskim idejama. Svjedoci domaće politike, uvjereni u moć pravednih zakona i čistoće ljudske prirode, lišene grijeha i mana, ti su mislioci, brinući o savršenom društvenom poretku, formulirali postavke o humanom društvu, društvu koje napreduje i društvenoj reformi, bez obzira na raznolikost puteva kojima su kretali tim zajedničkim idejama. Prema Vladimiru Filipoviću, »Petrićevo je djelo neka vrst savjetnika, koji omogućuje jednu bolju organizaciju društveno-političkog života«,²⁰ a Petrićeve ideje odgovaraju onima Držića ili Vetranovića.

Mjesto ovozemaljskog smirenja čovjekova »najviše je dobro«, »to je prava ljudska sreća od koje neko više dobro ne bi bilo moguće steći na ovom svijetu«, piše Petrić.²¹ Ovo je određenje topos renesansne i barokne poezije, pastoralne idile, komedije, rasprava i traktata. Bit će to motivi zajednički Palmotićeveu, Đurđevićeu pa i Gundulićeveu pjesništvu.

Gundulićeva »zemlja od obećanja od slave vječne, gdi vrh duša pravednijeh daždi obilno slatka mana od milosti božanstvene«, slika zemlje u koju dolazi grešnik, u sintezi utopijsko-kršćanskog elementa ističke kategorije sigurnosti, mira, sreće i slobode, kao izlaza iz nesigurnosti, smućenosti ovoga svijeta i patnje egzistencije.

Dubravka Gundulićeva odgovor je, rješenje izlaska iz tragičnosti čovjeka kršćanina, religioznog bića Gundulića pjesnika i mislioca, odgovor pjesnikov na upit koji je sebi postavio o pravom i zbiljskom čovjekovu mjestu u svijetu. Odnos svijest-priroda u refleksiji nalaze svoje razrješnje posredstvom Ljepote koja je kod Gundulića, kao što smo vidjeli, Sloboda i Dobrota.

Što znače i kakve su prirode ovi Gundulićevi pojmovi, ti parovi kategorija, nosioci, stvarni akteri radnje njegove *Dubravke*? *Dubravka*, ta, prema Fotezovim riječima, »jednostavna, krhka idila, nježna građa, poput jesenje paučine koja leti zrakom, tražeći mjesto, tražeći drvo, gdje će se zaustaviti«,²² postaje nosiocem Gundulićeve svijesti o prolaznosti svijeta ali i njegovu smislu za čovjeka i tvori jednu specifičnu kozmologiju. Poput Gučetića koji također svijet smatra »dolinom bijede«, i drugih nekih pjesnika, i Gundulićeva je težnja doći do sreće. Gundulić će svoj osobni svijet ugraditi u okvire pjesničko-mitološke vizije kozmosa, tragajući za uspostavom poznatog zlatnog doba, uspostavom, konkretnim ozbiljenjem pravih ljudskih vrijednosti, razloga, mjere i pravde. Vuk Satir spominje se tog doba:

*Njeka se besjeda nekoga i danas
vijeka još spovijeda ki od zlata bijaše vas.
Na svijetu sve što je, tad staše općeno;
još moje i tvoje ne biješe rođeno.
Granice se od ljudi ne bijehu zabile,
ni mjerom sve svudi otišlo na dile.²³*

Svoju viziju zlatnog doba Gundulić ugrađuje u okvir *dubrave*, estetski pojam koji predstavlja slobodu. Ideja zlatnog doba pozade je Gundulićeve težnje da razvije probleme i pitanja ljudske sreće, pravde i kre-

posti, kao stvarna pitanja života. *Dubravka* na taj način postaje apoteozom vrijednosti koje su sadržane u svim vizijama *sunčanih gradova*, kao *gradova čovjeka*. Ona je, možemo reći, optimistička vizija ljudskoga života, vjera u život, ono po čemu se zbiva i biva čovjek čovjekom: u i kroz slobodu, ono po čemu jest ljubav za ljepotu ovoga svijeta, za oblik prirodne ljepote. Gundulićev emotivno-naturalistički odnos prema svijetu ima kao posljedicu ljubav i težnju ka općeljudskim vrijednostima. Kao obećana zemlja istine kao stvarna zavičajnost čovjekova u slobodi, *Dubravka* je više nego literarna konstrukcija, ona je princip filozofske konstrukcije svijeta koji se sveudilj *ostvaruje*, pa je tako govor o Gundulićevu udjelu u toj gradnji svagda otvoren, jer se njegovo djelo pruža preko granica vremena.

Gundulićeve pjesničko-mitološke vizije jesu odgovor na pitanja koja su razrađivana kako u književno-filozofsko-teološkim raspravama o ljudskoj sreći, tako i u konkretno političkim programima realiziranja boljeg društvenoga uređenja. Gundulićevo pjesničko djelo, vidjeli smo, sadrži neke komponente tradicionalne linije utopijskog mišljenja sa svim njegovim temama i idejama (nostalgija za sretnom prošlošću, želja za stanjem prvobitne jednakosti, sreće i pravednosti, mira i idealnog prirodnog stanja, ideala renesansnog čovjeka, koji ideal međutim čuvaju možemo reći sva razdoblja književne povijesti).

Tako je Gundulić u svom djelu pod ovom konvencionalne, literarne simbolike izrazio viziju i probleme stvarnoga života. Iako se prirodno kreće u okviru čistih spekulacija i refleksija, on je uvijek motiviran stvarnom problematikom, pa je tako njegov prividno idealistički sustav odnosâ motiviran »stvarnom stranom«, potrebama, idejama, težnjama i tendencijama života u jednome gradu, jednom vremenu, pa tako i u životu uopće.

Nećemo pogriješiti ako ustvrdimo Gundulićev značajan doprinos utopijskom mišljenju, koje je, pretočeno u fantastične slikovnice naših »ljudi nahvao i ljudi nazbilj«, kao *teatar života*, tražilo i bivalo racionalizacijom iracionalnog, predstavljalo obranu od puke svakodnevice, tražajući za oblicima najpostojanijeg dodira stvarnosti i zbilje. A to i jest ono vrijedno što nam danas predstavlja u Gundulićevu idejnom svijetu pravu vrijednost i što nam ga približava.

¹ Bauer Hermann, *Wandlungen des Paradiesischen und Utopischen*, Berlin 1966; Bloch Ernst, *Das Prinzip Hoffnung*, Berlin 1953; Heinisch, K. J., *Ucr utopische Staat*, Reinbek 1966; *Les utopies à la Renaissance*, Colloque internationale. Paris—Bruxelles, 1963; Graf Arturo, *Ad aureae aetatis fabulam symbola*, Leipziger Studien zur classischen Philologie, Leipziger Bd. 8, 1885; Snell Bruno, *Arkadien, Die Entdeckung eine geistigen Landschaft*, u: *Antike und Abendland*, Snell, Hamburg, 1945, 26; Bazala Vladimir, *Utopije*. »Republika«, XI, Zagreb, 2—3, 1955, s. 145—165.

² Bogišić Rafo, *Na izvorima*, ČS, Split, 1976.

³ Velek-Voren, *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1965.

⁴ *Arijadna*. Djela Điva Frana Gundulića, SPH, Zagreb, 1938³.

⁵ Gundulić I., *Dubravka*, PSHK, Zagreb, 1964, s. 96.

⁶ Vučetić Šime, *Glas iz Stona Antuna Sasina*, »Mogućnosti«, 11, 1975.

⁷ Gundulić I., *Dubravka*, PSHK, Zagreb, 1964, s. 87.

⁸ »At lux simplicissima rerum est. Unica igitur est, sibi ipsi et materia et forma«, *Panaugia*, 4.

⁹ Gundulić I., *Arijadna*, op. cit., s. 141.

¹⁰ Gundulić I., *Osman*, pj. 8, PSHK, s. 92.

¹¹ Gundulić I., *Suze sina razmetnoga*, Plač treći. PSHK, s. 71.

¹² »Perchè questa bellezza come cosa incorporea, fluisce dalla divina Idea spirituale, nel corpo nostro materiale«, (Gučetić, *Della Bellezza*).

¹³ Gundulić I., *Od veličanstva božijeh*, SPH, Zagreb, 1938, s. 346.

¹⁴ *Ibid.*, s. 346, 347.

¹⁵ Nalješković N., *Komedije*. PSHK, Zagreb, 1965, s. 57.

¹⁶ Krleža M., *Eseji III*, Zora, Zagreb, 1963, s. 69.

¹⁷ Česmički I., *Bolovanje u taboru*, Hrv. lat., I, PSHK, Zora, Zagreb 1969, s. 176.

¹⁸ Vetranović M., *Pjesanca: Aurea aetas*, PSHK, Zora, Zagreb, 1968, s. 187.

¹⁹ Držić M., *Dundo Maroje*, PSHK, Zagreb, s. 192.

²⁰ Filipović Vladimir, *Uvodna napomena uz prijevod Petrićeva Sretnoga grada*. Sv. naklada »Liber«, Zagreb, 1975.

²¹ Petrić F., *Sretan grad*, op. cit., s. 22.

²² Fotez M., *Scenske vrednote Gundulićeve Dubravke; Gundulićev Zbornik*, MH, Zagreb, 1938, s. 82—94.

²³ Gundulić I., *Dubravka*, PSHK, Zora, Zagreb, 1964, s. 113.